

KOVÁCS ÉVA

Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában (1920-1938)

A magyarországi zsidóság társadalomtörténete 1920-ig a történelmi országterületen lejárlott folyamatokat, 1920 után pedig csak a trianoni Magyarországon lejátszódott változásokat vizsgálta.¹ Nem dolgozta fel az első világháborút lezáró békeszerződések alapján elcsatolt területeken rekedt zsidóság történetét. Ebben a tanulmányban azt kívánom vázolni, hogy mi történt azzal a zsidó népességgel Szlovákiában (Kassán) az első világháborút követően, amelyet *társadalomtörténeti tendenciáit tekintve hasonlóan kezel a történetírás és a történeti szociológia*, mint a trianoni terület zsidóságát.

A dualizmus kori Magyarországon élő zsidó népességet az asszimiláció fogalmának segítségével szokás leírni. Ennek most csak két jellegzetességét emelem ki.

1. 1920-ra az asszimilációs folyamat mind nemzeti, mind társadalmi szempontból befejezettnek tekinthető.² A zsidóság elhagyta nyelvét és megtanulta a magyar nyelvet, a többség magyar anyanyelvűnek vallotta magát, sőt, bizonyos területeken maga is asszimiláló tényezővé vált³, többé-kevésbé csak felekezeti alapon különült el. Elsajátította és formálta a társadalmi érintkezési szokásokat, betöltötte a polgárosodás során keletkezett társadalmi „repedéseket”.

2. A zsidóság asszimilációja azonban ellentmondásos politikai körülmények között zajlott. A liberális nemesség és a zsidó polgárság által megkötött „asszimilációs társadalmi szerződés”⁴ a zsidó emancipáció kiterjesztését az asszimiláltság mértékével kötötte össze: a zsidóság az asszimilációért cserébe emancipálódhatott. Az asszimilációnak a politikai hatalom által meghatározott kritériumai változhattak, sőt korszakonként újra- és újrafogalmazódhattak, gyakran a magyarországi zsidóság valódi társadalmi asszimilációjának elért fokától függetlenül.

Az asszimilált vagy az asszimiláció útján járó zsidóság már az 1880-as években a politikai antiszemitizmussal is szemben találta magát. A modern, politikai antiszemitizmusnak pedig éppen az a sajátossága, hogy emancipáció- és asszimilációellenes. Ez az ideológia volt az, melyet az 1920-as ellenforradalmi kurzus a hivatalos politika szintjére emelt.⁵

A Horthy-korszakban felerősödtek a zsidóság ellen irányuló diszkriminációs törekvések, ugyanakkor az asszimiláció tovább folytatódott.

Milyen társadalmi és politikai körülmények határozzák meg az 1920-ban Csehszlovákiához csatolt felvidéki zsidó népességet, amely társadalomtörténeti előzményeit tekintve hasonló utat járt be, mint belső területek zsidósága - az asszimiláltság fokának tekintetében is.

Mindenekelőtt egy rövid kitérő: a kassai zsidóság vizsgálatából levonható általános következtetésekre azért támaszkodhatunk, mert túlnyomó többsége 1910-re már tudott magyarul és 4/5-e magyar anyanyelvűnek vallotta magát, a magyar kultúrához asszimilálódott, szemben például a pozsonyi zsidósággal, amely németül beszélt, és kultúrájára a német szellemiség, a német-osztrák műveltség hatott inkább.

A kassai és az egész szlovákiai zsidóság két világháború közötti fejlődése eltér a magyarországiétól; a masaryki korszak *nem* a zsidóság ellen irányuló diszkriminatív törekvések és *nem* a zsidóság folytatólagos asszimilációjának a története, mint Magyarországon.

A felvidéki, jórészt magyar ajkú zsidóság körülményei 1920-tól gyökeresen megváltoztak, a Csehszlovák Köztársaság létrejöttével megteremtődött új jogi, politikai és társadalmi feltételek hatottak az ott élők identitására is.

A fő különbség a két politikai berendezkedés között, hogy Csehszlovákiában *nem volt antiszemita kurzus* 1920 és 1938 között, sőt, az egyetlen olyan utódállam volt, ahol legalábbis kísérletet tettek a nyugati polgári demokráciákhoz hasonló politikai berendezkedés kialakítására. A masaryki liberális, demokrata értékek térhódításának köszönhetően egészen az 1930-as évek közepéig politikai antiszemitizmusról sem beszélhetünk, szemben a, magyarországi véres eseményekkel és a numerus claususszal. Ez a szlovákiai zsidóságot drasztikusan érintette, és bizonyos disszimilációt is előidézett: a magyar érzelmű zsidóság eltávolodott, elidegenedett az „anyaországtól”, mert a politikai vezetés nemhogy gátat nem tudott vetni a szélsőséges antiszemita megnyilvánulásoknak, hanem maga hozott diszkriminációs törvényt. A kulturális elszigeteltség tovább fokozza a távolságot: az 1920-as évek elején a magyarországi sajtó alig jutott át a határon, a „hazai” híreket elsősorban az ellenzéki Prágai Magyar Hírlap közvetítette liberálisan, a csehszlovák politikai vezetés iránt kellőképpen lojálisan.

Jelentős változások álltak be a zsidóság etnikai státusában is. A csehszlovák alkotmány a Monarchiában csak felekezeti csoportként számon tartott izraelita népességet *nemzetiségi jogosítványokkal is felruházta*. A zsidó nemzetiségi státus bevezetése mögött meghúzódó politikai törekvések elsősorban arra irányultak, hogy a magyar nemzetiség számarányát így is csökkentsék, de nem mellőzhetők a liberális szándékok és az ébredő zsidó reneszánsz hatásai sem, valamint az a körülmény, hogy a Csehszlovákiához került Kárpátalja (Podkarpatská Rus) területén jelentős, etnikai sajátosságokkal is jellemezhető, ortodox, asszimilálatlan zsidó tömegek éltek. A zsidóság nemzetiségként való felfogásában egyaránt benne rejlett a magyar etnikumtól való disszimiláció és a zsidó nemzeti öntudatra ébredés lehetősége is. Önmagában azonban a zsidó nemzetiség vállalása (például a népszámláláskor, letelepedéskor, munkába álláskor) nem állt közvetlen kapcsolatban a zsidó nemzeti azonosságtudat meglétével; különösen akkor nem, ha olyan egyszeri, gyakran politikai aktusról volt szó, amelyben ez a vállalás kézzelfogható társadalmi előnyökkel járt. (Ez lehetett az egyik magyarázata annak, hogy már az első, 1921-es csehszlovák népszámláláskor a kassai izraelita népesség majdnem 2/3-a [!] zsidó nemzetiségűnek vallotta magát.)

A Csehszlovák Köztársaság megalakulásával az egykori Felvidéken is megváltoztak a nemzetiségi erőviszonyok. Többségi etnikai csoport lett a cseh és a szlovák nemzetiség, az addig uralkodó magyarság pedig létszámát és politikai súlyát tekintve egyaránt a legerősebb kisebbséggé vált a többi (német, ruszin, lengyel) minoritás mellett. A korábban jórészt magyar ajkú zsidóság mint önálló nemzetiség, szintén ezek közé a kisebbségek közé tartozott, elkülönülve a magyar kisebbségtől. Másfelől viszont az azonos kisebbségi feltételek a magyarok, németek, ruszinok és zsidók között közös sorsként is megjelenhettek: ez bizonyos esetekben erősíthette a regionális identitást, a közös városhoz, a város polgári életmódjához, kultúrájához és tradícióihoz való kötődést. (Ez a kassaiak esetében a magyarnyelvűség megőrzését, a magyar kultúra ápolását és a helyi magyar politika támogatását jelentette, amelyben a két világháború közötti időszakban is élen járt a helyi zsidó polgárság.) Ebben az értelemben tehát a megkezdett asszimiláció folytatásának lehetünk tanúi, amely azonban bizonyos szempontból - és sarkítva - disszimilációként is felfogható: a helyi magyar etnikumhoz való további asszimiláció együtt járhatott (és gyakran együtt is járt) a magyar nemzettől való eltávolodással.

A következő eltérés a magyarországi és a csehszlovákiai feltételek között az, hogy a zsidóságra Szlovákiában *nem nehezedett asszimilációs nyomás*. A politikai vezetés arra törekedett, hogy a zsidósággal „disszimilációs társadalmi szerződést kössön. Rögtön felismerte, hogy a zsidóság nem „csehszlovák”, és lehet akár nem magyar is, csak meg kell nyerni - vagyis mint zsidót kell támogatni. A felkínált előnyökért a zsidóságtól nem várták el, hogy asszimilálódjon a szlováksághoz, elegendő volt, ha az illető zsidónak-tehát nem magyarnak - vallotta magát. Az évszázados magyar asszimilációs törekvések után tehát a

felvidéki zsidóság egy sajátos, disszimilációs légkörbe került. A magyar nemzetiség ily módon való gyengítése kézenfekvőbbnek látszott, mint a már elmagyarosodott zsidóság szlovákokhoz való asszimilációjának erőltetése. Bár ez a „disszimilációs társadalmi szerződés” nyilvánvalóan kevésbé volt hatékony, mint a múlt századbéli magyar-zsidó „asszimilációs társadalmi szerződés”, a szlovákokhoz való asszimiláció első csírái már a harmincas években megjelentek. Az asszimilációs elméletekből ismert első lépcsőfok, az integráció, a többség nyelvének elsajátítása különösen a zsidó gyermekek iskoláztatásában érhető tetten. A szülőknek több mint a fele szlovák tannyelvű iskolába íratta gyermekét, és ez az arány fokozatosan nőtt a két évtized alatt, a magyar tannyelvű osztályok izraelita létszámának csökkenésével párhuzamosan. Amikor az 1930-as népszámlálással sikerült a magyar lakosság számarányát Kassán a bővös 20 % alá szorítani, és ezzel a magyarság elvesztette nyelvhasználati jogát a városi közhivatalokban, tömegek kényszerültek arra, hogy a biztos megélhetésért elsajátítsák a szlovák nyelvet.

A csehszlovákiai demokratikus berendezkedés új politikai alternatívákat nyújtott az ott élő zsidók számára, amelyekre a magyarországiaknak nem, vagy csak korlátozottan nyílt lehetőségük. Mint ahogy a magyar és a német nemzetiségnek, úgy nekik is módjuk volt arra, hogy nemzetiségi alapon politizáljanak: 1918-ban Pöstyénben megalakult a *Zsidó Párt*, amelynek minden nagyobb zsidó lélekszámmal bíró szlovákiai városban alakult helyi szervezetei. Bár a Zsidó Párt soha nem vált a szlovákiai zsidóság országos politikai szócsövénévé, a helyi közigazgatásokban a húszas években még kisebb-nagyobb súllyal helyet kapott.

Míg Magyarországon a két világháború között elenyésző maradt, Csehszlovákiában jelentékeny mozgalommá terebélyesedett a *cionizmus*. A Nemzetközi Cionista Szervezet helyi csoportjai és az országos kiterjedésű cionista pártok persze egészen másképpen politizáltak és mások voltak a célkitűzéseik, mint a Zsidó Pártnak - így különbözőek voltak azok a zsidó csoportok is, amelyek egyiket vagy másikat támogatták. A Zsidó Párt, amely a fennálló politikai rezsimmal szemben lojális, a nemzetiségi jogok betartását és kiterjesztését célzó politikát folytatott, és gyakran lépett koalícióra a magyar pártokkal, elsősorban a keleti területek jórészt ortodox hitközségeire támaszkodhatott. A cionista szervezetek a hitközségektől szinte teljesen elkülönülten a Zsidó Állam létrehozásán fáradoztak, és - szemben a Zsidó Párttal - a politikai paletta bal oldalán, a szociáldemokraták és a kommunisták mellett helyezhetők el. A cionista mozgalom Prága-orientáltságú modern szerveződés volt, amely leginkább a fiatal generációkat hódította meg. Ha a Zsidó Párt politikai kudarcai és szűk, kevésbé aktív tömegbázisa miatt nem volt képes számottevően alakítani a zsidóság identitását, úgy a cionista mozgalom annál inkább. A héber nyelv oktatása, a zsidó ifjúság önképzése és átképzése például a mezőgazdasági pályákra, az önálló Zsidó Állam megteremtésére szervezett, gyakran militáns cserkészmozgalmak egy gyökeresen új zsidó identitás kialakítását célozták, melyben a zsidóság már nemcsak felekezeti, hanem nemzetiségként, hanem nemzetként tételeződött.

Csehszlovákiában (Kassán is) a legjelentősebb tömegpártok közé tartozott a Szociáldemokrata és a Kommunista Párt: ebből a szempontból is alapvetően másképpen néztek ki a politikai erőviszonyok, mint Magyarországon, ahol a szociáldemokraták fokozatosan elvesztették politikai jelentőségüket, a kommunisták pedig be voltak tiltva.

A csehszlovák Szociáldemokrata és Kommunista Párt - melyeknek soraiban szép számmal voltak zsidók-egyfajta homogenizációs hatást fejtett ki úgy, hogy az internacionalizmus eszméjével háttérbe szorította a kisebbségi-nemzetiségi azonosságtudatot, materializmusával és ateizmusával pedig a felekezeti kötődést.

Végül nem mellőzhető az a külső körülmény sem, hogy míg Magyarország 1920-ban lezárta a határait a zsidó bevándorlás előtt, addig Szlovákiába tömegesen érkeztek zsidók Keletről (Lengyelországból és Szovjet-Oroszországból). A bevándorlók, akik általában csak

jiddisül és valamennyire lengyelül, ruszinul, esetleg németül beszéltek és az ortodoxiához tartoztak, a zsidó nemzetiség létszámát gyarapították, és a tradicionális zsidó kultúrát erősítették ott, ahol megtelepedtek. Az „őslakos” magyar ajkú zsidósággal szinte csak a nekik rendezett jótékonyági rendezvényeken találkoztak. Annak ellenére, hogy ugyanazon felekezethez tartoztak, a társadalmi és a kulturális különbségek miatt áthidalhatatlannak látszó távolság volt a két csoport között.

Nagyjából és vázaltszerűen ezek voltak tehát azok a meghatározó körülmények, amelyek a szlovákiai zsidóság sorsát a magyarországiétól eltérően befolyásolták. Mindez akkor persze nem volt kézenfekvő sem az érintettek, sem az új folyamatokat „kívülről” (Magyarországról) követők számára. A két világháború közötti magyarországi sajtóból tudjuk, hogy mindkét oldalon megfogalmazódott az a dilemma, hogy a Szlovákiában élő, már asszimilálódott magyar zsidóság „kivált-e a magyar nemzettestből”, és „cserben hagyta-e a kisebbségbe szorult magyarságot”. A vita 1938-ig, az első bécsi döntésig nem jutott nyugvópontra, az érvek nem találkoztak az ellenérvekkel és viszont. A kérdésfeltevés módja azonban - azon túl, hogy morálisan tarthatatlan - magukra a tényleges eltérésekre, változásokra is rámutat:

A szlovákiai zsidóság identitásának egészen más volt a kontextusa Magyarországon, mint helyben. Magyarországon - az egyre erősödő antiszemitizmus ellenére - továbbra is az asszimilációs logika volt az uralkodó szemlélet, a zsidókat csak mint Mózes-hitű magyarokat tartották számon, és a társadalom részéről is az az elvárás élt tovább, hogy „magyarosodni kell”, míg Csehszlovákiában egyaránt érvényesülhetett az asszimiláció, a disszimiláció és a nemzeti öntudatra ébredés. Az asszimilációs logika túl szűk volt az előbb vázolt folyamatok értelmezésére.

Magyarországon zsidókérdés volt (abban az értelemben, hogy a zsidók, állították, felekezeti arányaikat meghaladó mértékben vesznek részt bizonyos foglalkozásokban, és ez a magyar társadalomra nézve káros egyenlőtlenségeket szül) -Csehszlovákiában magyar- és németkérdés volt (hasonlóképpen megfogalmazva). Míg a zsidókérdést Magyarországon diszkriminációs intézkedésekkel akarták „megoldani”, addig Csehszlovákiában a zsidóság ellen nem irányult diszkriminációs politika, sőt, olykor pozitív diszkrimináció tárgya lehetett.

A magyar kultúránemzet-felfogás kizárólagos identitást, kizárólagos kötődést várt el a zsidóságtól is - Csehszlovákiában lehetőség nyílt a plurális identitásformák létrejöttére.

Hogy a történelmi Magyarország zsidóságának társadalomtörténetében ez az 1920-tól megfigyelhető „elágazás” hová vezethetett volna, mára már nem rekonstruálható. A második világháborút és a holocaustot megelőző két évtized rövid volt arra, hogy az új identitásformák a maguk teljességében megmutatkozzanak, csak a tendenciák váltak láthatóvá. Annyi azonban bizonyos, hogy a szlovákiai magyar ajkú zsidóság két világháború közötti története kérdésessé teszi a 19. századi és 20. század eleji magyar asszimilációs politika összes sikerét, és magát az asszimilációs logikát is, mint kizárólagos értelmezési keretet.

Jegyzetek

- 1 A már kisebb könyvtárnyi irodalom felsorolása helyett lásd Várdy Péter bibliográfiáját. In: *Befejezetlen múlt - mai zsidó valóság* (1982), *Kiegészítés* (1987) Enschede, 1987.
- 2 A nemzeti és társadalmi értelemben vett asszimilációról lásd Szabó Miklós: *Nemzetkarakter és reszsentiment*. In: *Világosság* 1981, 6.
- 3 Ehhez lásd Karády Viktor: *Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá?* In: *Századvég* 1990, 2.
- 4 A fogalmat Karády Viktortól kölcsönöztem: *Szemponatok a magyarországi zsidóság kutatásához*. 1987. Kézirat.
- 5 Erről Szabó Miklós: *A „magyar girondistáktól” az ébredő magyarokig*. In: Uő: *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986*. Budapest, 1989.
- 6 Témám Kassára vonatkozó hipotéziseit lásd *Zsidók válaszáton*. In: *Varietas Historiae*. Budapest 1990. 137-150.

ÉVA KOVÁCS

DISSIMILATION, JEWISH IDENTITY, REGIONAL IDENTITY IN SLOVAKIA (1920-1938)

The study is an attempt to outline certain changes in the identity of the Jewish population of the Hungarian territories which were annexed to Czechoslovakia after World War I. In the interwar period, compared to the assimilation tendencies of Jewry in the preceding period, some groups of Jewry in Slovakia showed signs of a dissimilation tendency, i.e., they awakened to consciousness of their Jewishness, while others were inclined to assimilate with the Slovaks. However changes in the “margin conditions” (new political system, collective rights of minorities, absence of anti-semitism and the forced assimilation) largely contributed to the birth of new forms of identity, of the pluralistic identity.